

SIMAI MIHÁLY

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS HÁROM PILLÉRE ÉS A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁS

TÁRSADALMI HÁTÉR, STRATÉGIÁK, NEMZETI KÖRNYEZETPOLITIKÁK ÉS NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

A globális szintű kormányzás nem valamilyen központi felhatalmazással rendelkező világkormány működésének és döntéseinek eredménye (ilyen ugyanis még nem létezik), hanem különböző területeken, szinteken folyó szervezett tevékenységek összessége, amelyben mindazok a szereplők is részt vesznek, akik a társadalmak érdekvizonyainak, értékrendjének és véleményének közvetítői vagy érvényesítői. A fenntartható fejlődés globális kormányzásában az ENSZ hetvenedik közgyűlésének kapcsán szervezett világkonferencia három pillért, a társadalmi, a gazdasági és a környezeti tartotta meghatározónak.

„Egy ország képességét arra, hogy a fenntartható fejlődés útján haladjon, nagymértékben népességének és intézményeinek kapacitása, valamint ökológiai és földrajzi feltételei határozzák meg. A kapacitás építés, specifikusan magában foglalja az ország emberi, tudományos, technikai, szervezeti, intézményi és erőforrás képességeit” (Agenda 21, 37. fejezet)

1. BEVEZETÉS

A globális kormányzás fogalom bevezetésének egyik „úttörője”, *Harlan Cleveland* amerikai közgazdász a „global governance” tevékenységet a „gazda nélküli világ menedzsmenete”-ként jellemezte.¹ A „governance” egyébként az angol nyelvben sem tiszta fogalom: kevesebb, mint kormányzás, de több mint szabályozás. Különböző tevékenységeket foglalhat magában: nemzeti és nemzetközi szervezetek, intézmények, együttműködési rezsimek kezdeményező, szabályalkotó, operatív, ellenőrző vagy szankcionáló tevékenységét, globálisan érvényes problémamegoldó, „kikényszeríthető” intézkedéseket valamint informális rendezéseket, amelyekben adott területek „szereplői” megegyeztek. A lényeg az, hogy valamely rendszer működését meghatározott érdekeknek és céloknak megfelelő irányba tereljék és kialakítsák a megoldások feltételeit. E munkában a „governance” fogalomra magyar megfelelőjeként a „kormányzást” használom. A globális jellegű kormányzás nemcsak a bolygó egészére vonatkozhat, hanem a világrend keretében valamilyen alrendszer, pl. a nemzetközi pénzügyek, a világkereskedelem, az egészségügy vagy

Részlet a szerző „A harmadik évezred nyitánya” című, várhatóan 2016 nyarán megjelenő könyvéből.

¹ Cleveland, H.: *Nobody in Charge: Essays on the future leadership*. Wiley, 2002.

a környezeti rendszer egészének és elemeinek, vagyis a globális közjavaknak átfogó kezelésére, közös menedzsmentjére is. Ezek az alrendszerek egyébként a fejlődés fenntarthatóságának megteremtésében is lényeges szerepet játszanak.

A globális szintű kormányzás tehát nem valamilyen központi felhatalmazással rendelkező világkormány működésének és döntéseinek eredménye (ilyen ugyanis még nem létezik), hanem különböző területeken, szinteken folyó szervezett tevékenységek összessége, amelyben mindazok a szereplők is részt vesznek, akik a társadalmak érdekviszonyainak, értékrendjének és véleményének közvetítői vagy érvényesítői. A könyv előző fejezeteiben vázolt számos területen planetárisá, globálissá kumulálódott helyi és regionális folyamatok következményeit kell kezelni. A problémák kialakulásáért felelősök, és az elhárításukban, kezelésükben közvetlenül is érdekeltek igen széles köre számára kell a feladatokat meghatározni, a szükséges stratégiákat kialakítani és a célok megvalósításához szükséges eszközök megteremtését elősegíteni. Mindezt nemegyszer olyan területeken kell megtenni, amelyeken az információs bázis bizonytalan, mert a helyzet értékelése gyakran csak becslésekre épül. Döntő fontosságú az időtényező is: a rövid, közép- és hosszú távú feladatok megkülönböztetése és ennek megfelelő kezelése. Mindezek nyomán az elérendő közös célok és az ezekkel kapcsolatos feladatok meghatározása is rendszerint hosszas viták, különböző szintű szakértői vagy politikai döntéshozói tanácskozásokon születő kompromisszumok eredménye. Még bonyolultabb feladat a döntés és a szervező munka a célok eléréséhez rendelkezésre álló vagy biztosítandó személyi, szervezeti s különösen az anyagi feltételek megteremtésével kapcsolatban. Ez utóbbi ugyanis a résztvevő államok belpolitikai viszonyaitól és gazdasági lehetőségeitől is függ. A globális kormányzás hatékonyságát bizonyító „végeredmény” sem könnyen értékelhető.

A fenntartható fejlődés globális kormányzásában az ENSZ hetvenedik közgyűlésének kapcsán szervezett világkonferencia három pillért, a társadalmat, a gazdaságot és a környezetet tartotta meghatározónak. Ezek között a környezeti pillér szempontjából döntő fontosságú, hogy lezárult az a történelmi korszak, amelyben az emberiség büntetlenül háríthatta át életvitelének, gazdálkodásának káros következményeit a természetre. Ennek egyrészt a pusztítás megnövekedett méretei, másrészt a természet regenerálódó képességének romlása vetett véget, amelynek okai, következményei és kezelhetőségének feltételei sokban különböznek az egyes térségekben, összhatásuk azonban globális. A fenntartható fejlődés megvalósításával kapcsolatos társadalmi és gazdasági feladatok is sokrétűek és többszintűek. Ezek szervesen kapcsolódnak össze a környezeti feladatok globális, regionális és helyi kezelésével, a magyar nyelvre sem pontosan lefordítható „global governance” rendszerében.

2. A ZÖLD FEJLŐDÉS CÉLJAI ÉS PROBLÉMÁI A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁSBAN

A fenntartható „zöld fejlődés” globális kibontakoztatását szolgáló globális környezeti kormányzás nemcsak azoknak a nemzetközi szervezeteknek és a különböző multilaterális keretek között kialakított szabályoknak, gyakorlati tevékenységeknek az összessége, amelyek a természeti környezet védelmével, a különböző környezeti károk megelőzésével, a bekövetkezett problémák okainak feltárásával és lehetséges

elhárításával kapcsolatosak. Az államok szintjén fontos részei a globális környezeti kormányzásnak a nemzeti környezetpolitikákat kialakító és végrehajtásukat végző intézmények is. Feladataik közé tartozik egyebek között a népesség „környezettudatának” kialakítása és fejlesztése, az országokban lévő természeti erőforrások védelme, racionális felhasználásának elősegítése és a különböző csoportok, vállalatok, civil szervezetek a környezettel összefüggő érdekviszonyainak és tevékenységének összehangolása, átfogó környezeti stratégiák keretében.

A globális környezeti kormányzás szűkebb értelmezése szerint a nemzetközi, államközi tevékenységek feladata. Szélesebb felfogása – amelyet én is osztok – átfogja a folyamat valamennyi szintjét. Alapszintjének a társadalmakban működő zöld szervezeteket, zöld pártokat, a társadalmak működése, életvitele szempontjából lényeges vallási csoportokat, egyházakat tekintem, amelyek a XXI. század feltételei között sajátos etikai, szervezeti és tudományos hozzájárulást képviselnek a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban. A második szintet az államok jelentik, amelyek meghatározó szerepet játszanak a környezeti politikák kialakításában és végrehajtásának biztosításában. A regionális és globális szervezetek alkotják a negyedik szintet. Az alapszint és a globális intézmények között sajátos hidak épültek ki a XX. és a XXI. század nagy világkonferenciáin. Azért is fontos a globális kormányzás folyamatában az alapszint áttekintése, mert a globális célkitűzések megvalósulása végső soron ezen dől el.

3. ZÖLD IRÁNYZATOK ÉS SZERVEZETEK A CIVIL TÁRSADALOMBAN ÉS A ZÖLD PÁRTOK

Kofi Annan, az ENSZ volt főtitkára elsősorban a civil szervezetek tanácsadói szerepét hangsúlyozta a kormányok és a nemzetközi szervezetek munkájával kapcsolatban. A környezeti problémákkal összefüggésben azonban a különböző rendszerekben kialakult súlyos problémákra, veszélyekre és feladatokra a legtöbb esetben tudósok, a károsodás következményeitől szenvedő helyi lakosok, civil szervezetek hívták fel a figyelmet és tettek konkrét javaslatokat. A múlt század hatvanas éveiben a tudományos kezdeményezéseknek – mint említettük – döntő fontosságú ösztönzést adtak azok a mozgalmak, amelyek a nukleáris világháborúnak a földi életet veszélyeztető következményeire hívták fel a figyelmet. Döntő szerepet játszott a világ gazdasági fejlődése modelljének súlyos következményeit prognosztizáló Római Club és különösen az 1972-ben megjelent „Növekedés határai” c. tanulmányuk. Civil környezeti mozgalmak azokban az államokban, amelyek a társadalmi kultúra magasabb fokán álltak, vagy a problémákat tudatosabban kezelő rétegekben a kezdeményező készség a közös fellépésre már a XIX. században is működtek. Már a XIX. században létrejöttek különböző országokban természetvédő, természetbarát, az erdők irtása ellen, a természet értékeinek fennmaradásáért, a folyók tisztaságáért, védett területek, nemzeti parkok létrehozásáért küzdő vagy a vadállományt féltő és őrző mozgalmak. Európában számos országban alakultak ki természetvédő, természetbarát mozgalmak a XIX. században. Magyarországon is erre az időszakra tehető a döntően természetvédő tevékenységekhez kapcsolódó mozgalmak megjelenése, amelyek általában a természet jobb megismerését és valamilyen konkrét célt tűztek ki, pl. az erdők, a madarak, a hódok, a vadállomány védelme, a folyószabályozás vagy a fásítás támo-

gatása. Az Egyesült Államok legrégebb és legjelentősebb, nemzetközileg is fontos környezeti mozgalma a *Sierra Club* pl. 1892-ben alakult meg San Franciscóban. Az ipari fejlődés következményei nyomán a környezeti viszonyok romlása, a világ számos nagyvárosának egyre tarthatatlanabbá váló szennyezettsége, a tudomány egyre drámaibbá váló figyelmeztetései döntő szerepet játszottak a környezetvédő társadalmi mozgalmak kibontakozásában. Egyes országokban hozzájárult a környezetvédő társadalmi mozgalmak terjedéséhez egy további tényező is: a városi életviszonyokból kiábrándult rétegek nosztalgiaja és visszavágyása a falvakba. A konkrét kezdeményezésekben különböző forrásokból fakadó eszmék és értékek játszottak szerepet: tudományos, vallási, politikai, gazdasági stb. A különböző globális zöld civil szervezetek és mozgalmak kibontakozásában, fejlődésében illetve kiszélesedésében azonban döntő állomás volt az 1992-es riói világkonferencia (United Nations Conference on Environment and Development). Ezt követően számuk és befolyásuk különösen gyorsan nőtt és tevékenységi körük is kiszélesedett. Alapvető működési területük természetesen továbbra is a helyi szint. Ez azonban éppúgy jelenthet tudományos közösségeket, szakmai köröket, mint a falvak vagy a városok településeit. Nemzetközi tömörüléseik, szövetségeik révén azonban az ENSZ és más államközi szervezetek szintjén is tevékenykednek, mint kritikus támogatók, vagy kezdeményezők. Tevékenységük egyik döntő fontosságú területe, amelyen különösen jelentős tömegeket tudtak mobilizálni, a környezetvédelem. Az ENSZ egyébként „hivatalosan” három szereplőt ismer el, amelyek munkájában részt vehetnek: az államok kormányait, a nemzetközi szervezeteket és a NGO-kat, vagyis a nem kormánysszervezeteket. Ez utóbbiak részvételének jogi alapját a Világszervezet munkájában az Alapokmány 71 cikkje alkotja, amely lehetőséget ad a Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) számára, hogy konzultatív státuszt adjon ilyen szervezeteknek. Ezt tette konkrétan 1968-ban az ENSZ Közgyűlésének 1296 sz. határozata, amely meghatározta az akkreditációs feltételeket a nem kormánysszervezetek részvételére az ENSZ különböző munkaterületein és fórumain. A „nem kormányzati” egyébként meglehetősen ködös fogalom, hiszen rengeteg ilyen szervezetet foglalhat magában, az egyházaktól a tudományos kutatóintézetekig vagy a magánvállalatokig. Sokan próbálkoztak ezért alternatív jelzők bevezetésével (civil szervezet, nonprofit szervezet, önkéntes szervezet, stb.) de mindeddig sikertelenül.²

A környezeti problémák szaporodása, a különböző kockázati tényezők társadalmi és gazdasági okainak világosabbá válása és a kiütkeresés az 1960-as évektől jelentős mértékben kiszélesítette a környezeti mozgalmakat kezdeményező, illetve az ezekben résztvevők körét. Különböző politikai és ideológia irányzatú környezeti mozgalmak bontakoztak ki. Az ökológiai témák kezelésének fontossága, a megoldások keresése sok ország politikai életében is megjelent. Az 1980-as években a környezetvédő mozgalmak és szervezetek a politikai életben már lényeges szereplők-ké váltak számos országban.

Eleinte elsősorban a gazdaságilag fejlett nyugati országokban szerveződtek. A XX. század végén azonban sok volt szocialista államban és fejlődő országban is kibontakoztak. Ezekben az országokban gyakran kezdeményező szerepet játszottak azok a mozgalmak, amelyek nemzetközi hálózattal is rendelkeztek. Ilyenek pl. a

² <http://www.un-ngls.org/orf/documents/publications.en/agenda21/01.htm>

„Greenpeace”, a „The Friends of Earth”, a „World Wildlife Fund”, amelyek elegendő szellemi és anyagi bázissal rendelkeztek helyi irodáik vagy csoportjaik kialakításához és fenntartásához. Nemzetköziesedésükben jelentős szerepet játszott az ENSZ civil szervezetekkel foglalkozó hálózata is. A XXI. században is az ENSZ fórumai e mozgalmak legfőbb „színpadai”, amelyek lehetővé teszik kölcsönös bemutatkozásukat, valamint munkájuk és ajánlásaik, javaslataik propagálását. Tudósok, tudományos népszerűsítők, pedagógusok, világmentő küldetésükben hívő aktivisták, marxisták és békeharcosok, az olyan környezeti károsodások fő szenvedő alanyai, mint a városi légszennyeződés vagy a savas eső, illetve ezek képviselői: feministák, buddhisták, az elrabolt földjük visszaszerzéséért küzdő indiánok, a fejlett államok nagyvállalatai által uralt afrikai térségek nemzeti felszabadító mozgalmainak aktivistái és sok más személyiség teszik e mozgalmakat továbbra is színessé, érdekessé, és meghatározott mértékben befolyásossá is. A környezeti világkonferenciák NGO fórumaiban nyilvános rendezvényein több tízezerre tehető a résztvevők száma. Ezek döntő többsége különböző nemzeti mozgalmakat képvisel. A párizsi klímakonferenciához kapcsolódó különböző rendezvényeken pl. több mint 25 000 ember vett részt civil szervezetek képviselőiben.

A nemzetközi szövetségek vagy szervezetek száma kisebb ennél. 2014-ben 64 nemzetközi civil szervezet vagy szövetség, és sok tízezer nemzeti civil szervezet, illetve mozgalom foglalkozott kifejezetten a természeti környezet problematikájával. E környezeti mozgalmak többsége a múlt század 60-as, 70-es éveiben alakult vagy bontakozott ki. Nagy NGO hálózatok jöttek létre a fenntartható fejlődés, különösen a termelés, a fogyasztás és a biológiai sokrétűség védelmének számos témakörében. Ilyenek pl. a Felelős Életre Nevelést és Kutatást Szolgáló Partnerség, a PERL (Partnership for Education and Research about Responsive Living) vagy a mérgező vegyi anyagok és hulladékok kiküszöbölését célzó hálózat. Ez utóbbinak 100 országban 700 intézmény a tagja.

A civil szervezetek szerepe a környezeti kormányzásban különböző dimenziókban érvényesülhet. Az államok keretei között igyekeznek befolyásolni a politikai pártokat, a kormányokat személyes kapcsolataik révén, vagy lobbiznak a kormányintézményekben. A médián keresztül, vagy rendezvényeiken szembesítik a kormányokat ígéreteikkel és azok teljesítésének hiányosságaival, tüntetéseket vagy más megmozdulásokat szerveznek. A nemzetközi szervezetekben, s különösen az ENSZ-ben igen sok területen működnek, mint szakmai tanácsadók, kezdeményezők, javaslattevők, bírálók, támogatók, közvetítők, bizonyos projektek résztvevői vagy a Világszervezet munkájának népszerűsítői. Sajátos hidat alkotnak a Világszervezet és civil társadalom között.

4. A FŐBB ZÖLD ESZMEI ÁRAMLATOK

Az egyes mozgalmak különböző neveket választottak, rendszerint a környezeti témák valamelyikét kiemelve tevékenységükben. A XX. század hatvanas éveitől kezdve sok szervezet kezdte használni a „zöld” jelzót. Egyesek közülük ezzel igyekeztek hangsúlyozni eszmei különbözőségüket a főbb ideológiai áramlatoktól. Vitatott kérdés, hogy eredményes lehet-e a különböző globális társadalmi és politikai

folyamatoktól elszigetelt s csupán a környezeti témákra koncentráló „zöld ideológia”. A XXI. század jelenlegi szakaszában a különböző zöld mozgalmak elemzése arra utal, hogy a környezettudatosságban és a zöldnek tekinthető vagy annak deklarált preferenciákban, programokban gyakran korunk főbb „hagyományos” eszméáramlatai zöld jelzővel ellátva tükröződnek. A gyakorlati döntésekben környezeti preferenciák a témák sokrétősége és az emberi élet szinte minden területével fennálló összefüggései nyomán megjelenhetnek a politikai döntések befolyásolására irányuló szinte minden törekvésben, a gazdaság és a társadalom fejlesztésében, a demográfiától kezdve, a termelés és a fogyasztás, a települési viszonyok, a tudomány és a kultúra, a technikai fejlődés, a nők, az idősek és a fiatalok helyzetének alakulása és sok más témában. A környezeti preferenciák természetesen jelen lehetnek különböző politikai irányzatokat valló közösségekben, pártokban vagy más szerveződésekben is. Számos olyan mozgalom sem homogén, amelyik magát kizárólag environmentalistának, vagyis környezetközpontúnak tartja. Ezek esetében leginkább két fő ismérv alapján lehet mégis egyértelműen megkülönböztetni két nagy csoportot egymástól. Az egyik az emberekre és közösségeikre összpontosítja tevékenységét és a környezeti rombolásnak az emberek életminőségére gyakorolt hatásai csökkentésére vagy megszüntetésére fordítja figyelmét. A másik nagy csoport „életközpontú” vagy „bioközpontú”, a földi élet minden formájának védelmét tekinti központi feladatának, beleértve az állat- és növényvilágot. Az embert is a „bio” részeként kezeli. E csoport keretében sajátos mozgalom pl. az állatok jogaiért küzdők tábora. A környezeti mozgalmak között vannak egytémás – pl. népesedéssel, vízzel vagy fogyasztással foglalkozó – mozgalmak és olyanok, amelyek átfogóbb, holisztikus jellegűek. Emellett az egyes államokban működő hagyományos jobboldali, baloldali vagy magukat centristának valló pártok programjai is megfogalmaztak környezeti célokat. Választóik nyomására reagálva nemcsak fontos politikai kérdésként kezelik államuk környezeti viszonyait, hanem az általuk képviselt eszméknek, érdekeknek és értékeknek is igyekeznek megfelelni. Szerepet játszottak az ökológiai, geopolitikai viszonyok alakításában is. A XXI. században a környezeti mozgalmakban szinte valamennyi jelentősebb eszmei irányzat fellelhető. A következőkben ezt kíséreltem meg áttekinteni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a környezeti problémák bonyolultsága és a megoldáskeresések sokfélesége miatt a gyakorlati feladatokat illetően nincsenek köztük merev határok. A következőkben a teljesség igénye nélkül vázolom a főbb zöld irányzatok eszmei kapcsolódását.

Liberális környezeti reformisták. Tevékenységük, szerveződéseik alapja az a feltetelezés, hogy az egyének, a vállalkozók és az államok környezeti magatartásukban és politikájában racionális érdekeiket igyekeznek képviselni és érvényesíteni. Elismerve, hogy korábban nem fordítottak kellő figyelmet a környezetre és azt mindenkorra adottnak tekintették, megértették, hogy jelentős reformokra van szükség a környezeti viszonyok terén. A racionális felismerés elsősorban a tudomány vívmányaira épül, s a szükséges fellépést a környezeti problémák kedvezőtlen jóléti következményei indokolják. Úgy látják, hogy a tudomány és a technikai fejlődés vívmányai lehetővé teszik a környezeti problémák kezelését és megoldását is. A zöld reformista mozgalmakat az emberek jólétéhez közvetlenül kapcsolódó célok jellemzik, pl. törekvések a fogyasztás racionalizálására, a levegő szennyeződése és az üvegházhatás elleni fellépés, a vízminőség javítása, az élelmiszerek minőségének védelme

stb. Fő eszközökként a helyi szerveződések és akciók, a jogrendszer környezetbarát fejlesztése, a nemzeti környezeti problémák racionális szabályozása és a pluralizmus alapján álló, tehát a különböző államok érdekeivel és lehetőségeivel is számoló nemzetközi, környezeti együttműködés erősítése szerepelnek. Feltételezik, hogy az államok érdekeik felismerése alapján nemcsak a politikában és a gazdaságban, hanem a környezet kezelésében is racionálisan gondolkodnak és cselekszenek. Ezért bizonyos áldozatokat is hajlandók hozni.

Globalista környezeti mozgalmak. E mozgalmak többsége liberális irányzatú, azonban a környezeti problémák globális jellegéből kiindulva azt az álláspontok képviselik, hogy a XX. század során kibontakozott környezeti kihívások valamennyi térséget és országot érintik bolygónkon s ezért kezelésük, megoldásuk is csak holisztikus, az egész emberiség vagy legalábbis a föld lakói túlnyomó többségének összefogásával lehetséges. Több, mint 350 ilyen mozgalom ismert. Egyes mozgalmaknál a „föld űrhajó”, mint jelkép arra utal, hogy a népesség e bolygó természeti erőforrásaira, geo- és bioszférájára van utalva. A föld űrhajó jelképet *Kenneth Boulding* amerikai közgazdász ajánlotta 1966-ban. Egyesek azzal bírálták a jelképet, hogy túlságosan emberközpontú és bizonyos fokig Noé bárkájára emlékeztet. Talán ennek alapján fogalmazódott meg a *Noé effektus*, amely a föld biológiai sokrétűségének biztosításával kapcsolatos kiválasztódást az ember feladatának tekintené. Az űrhajó, mint jelkép egyébként annak felismerését, illetve elismerését jelenti, hogy bolygónk olyan önszabályozó, zárt rendszer, amelyben az életműködéséhez szükséges energia ugyan kívülről, a naptól származik, de forrásainak döntő többsége nem megújítható. Az energiát sem lehet a végtelenségig „reciklikálni”. A környezeti viszonyok globális jellege természetesen számos, a problémák nemzeti határon átívelő és kölcsönhatásos folyamataira épül, amelyek szorosan kötődnek az emberi cselekedetekhez. A legtöbb környezeti mozgalom törekedett és továbbra is törekszik nemzetközi együttműködési hálózatának kiépítésére. A globalista mozgalmak azonban eleve a multilaterális szervezetek szerepét, a globális elkötelezettségek és a közös fellépés elengedhetetlenségét tekintik alapvető fontosságúnak.

Rendszerkritikus mozgalmak és a szocialista zöldek, zöld pártok. A rendszerkritikus mozgalmak abból indulnak ki, hogy a környezeti problémák alapvető forrása az adott társadalmi berendezkedés, vagyis a társadalmi rendszer és, hogy a kapitalizmusra nemcsak az emberek, hanem a természet korlátlan kizsákmányolása is jellemző volt. Az ipari fejlődés és ennek jellege – amelyet sokan a környezeti rombolás fő okának tartanak – tulajdonképpen maga is a profit növelésére irányuló törekvések következménye³. Marx megjegyzése a Tőke harmadik kötetében külö-

3 A múltat illetően nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Szovjetunió és más szocialista államok ipari és mezőgazdasági fejlődése és a városiasodás ugyancsak hatalmas környezeti pusztítással, esetenként szörnyű környezeti katasztrófákkal járt. A Szovjetunióban pl. a kormányzat az októberi forradalom hatvanadik évfordulóján ismerte be, hogy súlyos károk keletkeztek a szovjet gazdaságban is. Korábban, a globális környezeti problémákért a kapitalista rendszert tették felelőssé és azt hangoztatták, hogy a szocialista tervezés eleve kizárja a környezeti károsodásokat. A legtöbb volt szocialista országban a tudományos élet is későn kapcsolódott be a globális környezeti gondokkal összefüggő témák nemzetközi kutatásába. A szocialista államok nem vettek részt az 1972-ben Stockholmban szervezett első, a környezeti kérdésekkel foglalkozó világkonferencián sem. (Valószínű, hogy ebben nem a téma, hanem az a tény játszott szerepet, hogy az NDK nem vehetett részt önálló államként a konferencián.)

nösen népszerű a neomarxista környezeti mozgalmak körében: „Egy magasabb szintű gazdálkodási formájú társadalomban az egyének magántulajdonában lévő bolygó éppúgy abszurdnak tűnik majd, mint az, hogy egyik ember egy másiknak a tulajdonában van. Az egész társadalom, egy nemzet vagy az összes társadalmak együttvéve sem tulajdonosai a bolygónak. Csak birtokolják azt, annak hasznélvezői, és mint a jó gazda, jobb állapotban kell átadniuk a következő nemzedékeknek”⁴. Elsősorban a szocialista zöldek keresnek választ arra a kérdésre, hogy a profitérdekekre épült társadalmi berendezkedés megváltoztatása nélkül lehetséges-e valamilyen zöldebb világ kialakítása illetve, hogy mennyiben és milyen tényezők hatására „zöldíthető” a piaci viszonyokra épülő rendszer, illetve e tekintetben milyen hiteles alternatívákat ajánlhatnak az emberiségnek a piaci rendszer különböző modelljei.

Rendszerkritikus jellegük és környezeti programjaik miatt a környezeti mozgalom és zöld pártok többsége közelebb áll a szocialista vagy liberális eszmékhez, mint a konzervatívokhoz vagy a jobboldalhoz.

Radikális és anarchista zöld mozgalmak. Az identitásjellemző jelzőkkel kapcsolatban talán a legbizonytalanabb annak bizonyítása, hogy mely pártok vagy mozgalmak sorolhatók e csoportba. Közös sajátosságuk, hogy nem tekintik elég hatékonynak a hagyományos környezeti mozgalmakat s ezért új stratégiákra és olyan széles eszköztárra van szükség, amelybe az erőszak és az illegális „földalatti” tevékenységek is beletartozhatnak. Egyértelmű, hogy azok valóban radikálisok, akik nem riadnak vissza erőszakos eszközök alkalmazásától sem arra hivatkozva, hogy ezek sok esetben célravezetőbbek a jelenlegi globális hatalmi és érdekviszonyok fényében. A legszélsőségesebbek közülük az ún. ökoterroristák⁵. Más vélemények szerint azok is radikálisnak tekinthetők, akik nem hajlandók semmilyen kompromisszumra és minden érdemi kérdésben az ökológiai érdekeket tartják döntőnek. Jelentős különbség természetesen az, hogy az előbbieik tevékenysége gyakran ütközik törvényes keretekbe, az utóbbiak főként azzal marasztalhatók el, hogy nem számolnak a realitásokkal és az esetleges kedvezőtlen következményekkel a társadalom életének más területein. Sokan osztják azt a véleményt, hogy jelenleg a legradikálisabb környezeti mozgalom a „Greenpeace”. Az olyan kevésbé ismert szervezetek, mint pl. az Állatok Felszabadítási Frontja vagy a Front a Föld Felszabadításáért azonban esetenként sokkal erőszakosabban léptek fel és súlyosabb anyagi károkat okoztak.

A társadalmak törvényeinek és szervezeteinek létjogosultságát tagadó anarchista zöld mozgalmakat sokan azonosítják a radikálisokkal. Az anarchista környezeti mozgalmak gyökerei azonban sokkal mélyebbek, szerteágazóbbak. Egyes zöld anarchista szervezetek megengedhetőnek tartják az erőszakos akciókat is céljaik érdekében. Elhatárolódnak azonban az ökoterrorizmustól. Az anarchista mozgalmak fő jellemzője azonban az, hogy olyan állam nélküli társadalmat kívánnak, amelyik a természettel is harmóniában él, elfogadva a sokrétűséget a társadalomban éppúgy,

⁴ Marx, K. Capital III; International Publishers: New York, NY, USA, 1967; pp. 745, 776, 812, 820.

⁵ Az amerikai FBI a következőképp határozta meg az ökoterrorizmust (eco-terrorism): az erőszak illetve az ezzel való fenyegetés bűnös jellegű alkalmazása személyek vagy tulajdon ellen valamely környezet-orientált csoport részéről, környezetpolitikai célokból vagy valamely csoportot célozva, gyakran szimbolikus jelleggel. *FBI Congressional Testimony, 2008. Washington DC.*

mint a természetben. Példaképük gyakran az önellátó vidéki élet, illetve az olyan kis közösségek, amelyek nemcsak az élelmiszereket, hanem az alapvető szolgáltatásokat és a szükséges javakat is biztosítani tudják saját erőből. Nézeteik sokban hasonlítanak azokhoz az ökokonzervatívokhoz, akik a hagyományos falusi életvitel iránt nosztalgáznak.

5. VALLÁSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ ZÖLD CIVIL MOZGALMAK

Az egyházak szerepével a környezeti kormányzásban a későbbiekben foglalkozom. Szükségesnek tartottam azonban a civil szervezetekkel kapcsolatban is foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy milyen szerepe van a vallási kapcsolódásnak vagy hovatartozásnak a civil szervezetek világában. Mint az előzőekből is kitűnt, a különböző környezeti mozgalmak céljait és eszközeit nagymértékben meghatározzák az alapítók és a támogatók értékviszonyai. A vallási hovatartozás is döntő mértékben értékekhez kötődik. A környezeti témákban a vallási kötődés nemegyszer csak közvetve jelenik meg, a vallott erkölcsi, életstílusbeli értékekben. Ezek a szervezetek emiatt is rendkívül heterogének.⁶

„Hivatalosan” vallási kötődésű civil szervezetek azok a nemzetközi, vagy valamilyen ország keretében működő szervezetek vagy mozgalmak, amelyek magukat ilyennek tekintik, s alapidokumentumaikban ezt kiemelten megfogalmazzák. Ezen az alapon az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában konzultatív státusszal rendelkező, háromezren felüli nemzetközi civil szervezet közül 320 tekinthető valláshoz kapcsolódónak. (58,4 százalék keresztény, 16,3 százalék muzulmán, 6,9 százalék zsidó, 4,4 százalék buddhista, 0,95 százalék hindu, 14 százalék vallások közötti együttműködést valló vagy egyéb vallásokhoz kapcsolódó szervezet volt.) Lényegesen nagyobb természetesen az államok keretében működő vallási érkeket valló civil szervezetek száma és vallási megoszlásuk sem azonos a nemzetközi civil szervezetekével⁷. A vallásokhoz kötődő szervezetek különböző kérdésekkel foglalkoznak, többségükben humanitárius munkát végeznek. Valamennyiük programjában szerepelnek azonban környezeti témák. Kifejezetten csak a környezetvédelemmel foglalkozó, vallásokhoz kötődő nemzetközi civil szervezet 45 volt, túlnyomó többségük valamelyik keresztény közösséghez tartozott.

6. A „ZÖLD PÁRTOK” VARIÁCIÓI

A zöld pártok száma az elmúlt évtizedekben globális méretekben gyorsan nőtt. Az interneten közzétett adatokból nyomon követhető a magukat zöld pártnak tekintő

⁶ Az amerikai Sierra Club nevű befolyásos környezetvédő szervezet kézikönyve pl. a következőket írja: „Társadalmunkban semmilyen új, az alapértékeket tartalmazó nézetrendszert nem fogadtak el, amelyik a kereszténységének helyébe lépett volna. Ennek következtében rosszabbodó ökológiai válságban leszünk mindaddig, amíg el nem utasítjuk azt a keresztény tételt, hogy a természetnek nincs más oka, mint az ember szolgálata.” Lynn White Jr: *The Environmental Handbook*. Sierra Club. p. 25.

⁷ *Religious NGOs and the United Nations*. Kent University, 2013

szervezetek száma. 2014-ben Európában 44, Ázsiában 22, Afrikában 34 és az amerikai földrészen 11 volt. Ezek a számok azonban valószínűleg nem minden ilyen szervezetet foglalnak magukban. Néhány országban egyidejűleg több zöld vagy zöld jellegű párt is működik. Többségük valamilyen civil szervezetből alakult át politikai párttá. A zöld pártok taglétszáma néhány kivétellel alacsony. Tagjaik túlnyomó többsége középiskolát vagy egyetemet végzett. Közös ismervük az elkötelezettség a természeti környezet védelmének ügye mellett. Politikai irányultságuk rendkívül vegyes, többségük azonban közelebb áll a baloldalhoz.

Az első zöld pártok Ausztráliában és Új-Zélandon jöttek létre a hetvenes évek elején. Alapításuk célja általában az volt, hogy a parlamenti demokráciák mechanizmusain keresztül ne csak propagálják, hanem a döntési rendszerbe is bevigyék, illetve erősítsék a környezetvédelmet⁸. A második világháborút követő politikai struktúrában a fejlett országok többségében alapvetően konzervatív, liberális, szociáldemokrata pártok jellemezték a parlamenti színpetet és váltották egymást a kormányzásban, gyakran koalícióra lépve. Több országban működtek kommunista vagy szélsőséges jobboldali pártok is. A XX. század utolsó harmada óta lényegében valamilyeni politikai párt „zöldült”, legalábbis abban az értelemben, hogy alapvető értékeit tükröző környezetpolitikát fogalmazzon meg választási programjaiban. Ezekben mindenekelőtt az adott országgal összefüggő célokkal foglalkoztak. A fenntartható fejlődés globális kérdései általánosan támogatandó célokként szerepeltek. Politikai programjaik keretében ezzel kapcsolatban integráltak olyan értékeket, mint a környezeti és társadalmi felelősség, az egyéni szabadság, az inkluzív demokrácia, a társadalmi igazságosság és egyenlőség, illetve a fejlődő államok felemelkedésének támogatása. Néhány országban részeivé váltak baloldali vagy balközép kormánykoalícióknak is. Európában legnagyobb befolyásuk a Német Szövetségi Köztársaságban volt. Az első zöldpárti képviselő 1983-ban került a Bundestagba. Közvetlenül a parlamentekben, vagy a civil szervezetekkel közösen a zöld pártok sokat tettek annak érdekében, hogy a közgondolkodásba bevigyék, illetve napirenden tartsák az időszerű környezeti témákat és államukban mozgósítsák a közvéleményt fontos környezeti kérdésekben. Központi szerepet játszottak pl. a nukleáris erőművek bezárásáért folyó mozgalmakban, a „bio” élelmiszerek propagálásában, a környezeti erkölcs és általában az ökológiai problémák beépítésében az iskolák tananyagába. Az államok többségében azonban nem jutottak elegendő szavazathoz, s a parlamenten kívül folytatják tevékenységüket. Figyelemreméltó azonban, hogy az Európai Unió keretében, az Európai Parlamentbe bekerülve viszonylag kis súlyuk mellett is jelentős szereplővé váltak számos környezeti, társadalmi, politikai és nemzetközi témában. Ehhez az első érdemi lépést 1979-ben az Európai Zöld és Radikális Pártok Koordinációs Tanácsának létrehozásával, majd 2004-ben az Európai Zöld Párt megalapításával tették meg. Az európai zöldek pártszövetsége volt egyébként az első európai szinten létrehozott pártcsoporthozulás. Az európai zöldek először 1984-ben jutottak be az Európai Parlamentbe. A 2014-es választások során 50 mandátumot nyertek, ami 6,7 százalékos súlyt jelent az EP-ben.

A zöld civil mozgalmak és pártok fejlődésében jelentős változásokat hoztak a vezető egyházakban és a multilaterális környezeti szervezetek keretében végbement vál-

8 Zelko, F. and Brinkmann, C. (ed.): *Green Parties*. Heinrich Böll Foundation, Washington DC, 2006.

tozások, amelyek a problémák megoldását nemcsak egy elszigetelt ökológiai témára koncentrálnak, hanem egyre inkább a társadalmi, gazdasági, technikai és intézményi folyamatok kölcsönhatásait figyelembe véve a világrend szintjén keresik.

7. A VALLÁSOK ESZMÉI, HÁLÓZATAI ÉS SZEREPE A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁSBAN

Az ENSZ és a Világbank az 1990-es évek óta igyekeztek kiszélesíteni a fontos, az emberiség közös érdekeit szolgáló programjaik és különösen ezek normatív elemeit morálisan támogatók bázisát. Ennek kapcsán erősödtek a törekvések arra, hogy az egyházakat szervezesebben kapcsolják be a globális dialógusba, a humanitárius programokba és közvetlenül is forduljanak rajtuk keresztül a közvéleményhez. A különböző egyházak az 1990-es években az ENSZ keretében lezajlott globális kihívásokkal foglalkozó világkonferenciák szinte valamennyi témájával összefüggésben lényeges szereplőkként kerültek előtérbe. Ebben a nemzetközi multilaterális szervezetek kezdeményezései egybeestek az egyházak viszonylag új törekvéseivel is arra, hogy értékrendjüknek megfelelően keressék a választ a globalizációs folyamat különböző kihívásaira.

Értékviszonyaik és erkölcsi normáik nemcsak képviselőik felszólalásaiban szerepeltek. Különösen olyan témákban, mint az emberi szolidaritás erősítésének elengedhetetlen fontossága, a szegénység és a kirekesztettség elleni küzdelem, a nők és a gyermekek helyzete, vagy a föld bolygó súlyosbodó környezeti gondjainak kezelése számos esetben integrálódtak a jövő feladatokat meghatározó nemzetközi szerződésekbe és más dokumentumokba is. Sok globális probléma kezelésének szükségessége egyébként korábban is megfogalmazódott olyan egyházi állásfoglalásokban, amelyek foglalkoztak a XXI. század globális fejlődésének kritikus kérdéseivel. Ilyenek pl. az emberi jogok értelmezése és védelme, valamint a globális környezeti gondok kezelésének szükségessége. Ez utóbbiak egyik alapkérdése az ember és a természet viszonya és az emberiség felelőssége a természet állapotáért, ami az egyházak többségének tanításaiban is központi helyet foglal el. A környezeti téma kapcsolódik olyan kérdésekhez is, mint a családtervezés vagy a nők helyzete a társadalomban. Sok témában megegyeztek vagy közel álltak egymáshoz a vallási és a nemzetközi szervezetek keretében megfogalmazódott szekuláris értékek. Fontossá vált az egyházak szerepe sok állam lakosságának etnikai és vallási keveredése miatt is.

A környezeti témákkal összefüggésben a kérdés az volt, hogy mint a népek kultúrájának és erkölcsi magatartásának fontos formálói, a vallási közösségek miképpen segíthetnék a globális együttműködés erősítését, és mint közösségek, maguk is milyen szerepet vállalhatnak a világ közös ügyeinek kezelhetőbb tételében. Már az 1992-es riói világkonferencia is bizonyította még világosabbá tette a vallási közösségek részvételének fontos szerepét. A 2012-ben szervezett Rio+20 konferencia előkészítésében, vitáiban és a közös feladatok megfogalmazásában az egyházak – különösen a nagy világvallások szervezetei –, valamint a „holdudvarukba” tartozó politikai pártok és civil szervezetek hozzájárulása különösen lényeges volt.⁹

⁹ World Bank Global Conference on Religion and Sustainable Development: Strengthening Partnerships to End Extreme Poverty. Washington DC July 12, 2015. (<http://go.worldbank.org/3L5N9QT2C0>)

Az egyházi szervezetekkel kapcsolatban az ENSZ-ben bizonyos problémát okozott „elhelyezésük” a nemzetközi kapcsolatrendszer, vagyis a globális kormányzás hálózatában, amelyben a két meghatározó szint – a makro, vagyis az államközi kapcsolatok, és a mikro, vagyis az ún. civil szervezetek – hálózatát különböztették meg. Vitatott kérdés volt, hogy hova tartozzanak a szervezett egyházak, mennyiben tekinthetők civil szervezeteknek vagy külön csoportot képviselnek-e. Elfogadott tényként szerepelt, mint erről az előzőekben is szó volt, hogy az egyházak holdudvarában nagyszámú civil szervezet működik. Ezek, mint említettük, egyrészt az adott vallási közösségek által vallott értékeket képviselték, másrészt gyakran valamely egyházhoz való logisztikai kapcsolódásuk legitímálta tevékenységüket a nemzetközi rendszerben. Bonyolította a problémát, hogy becslések szerint mintegy 5000 hitfelekezet működik bolygónkon. Ezek között az a tíz vallás is különböző összetételű és szervezetű, amelyet a becslések szerint a hívők 90 százaléka követ. (A hívők számáról hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre). A vallásokat, különösen az ún. világvallásokat bizonyos kivételektől eltekintve a múltban sem lehetett kizárólagos módon a világ valamelyik térségéhez, nemzethez vagy etnikumhoz kapcsolni. A XXI. század elején azonban a vallási vonatkozások a korábbiaknál nagyobb mértékben globalizálódtak és ennek nyomán maguk is sajátos szereplői a nemzetközi kapcsolatok hálózatainak. Ugyanakkor a vallások és a vallási mozgalmak sok területen befolyásolják egyes államok politikáját is.

A globális folyamatok és a nemzetközi együttműködés fontosságának növekedése nyomán az egyházak, különösen a nagyobb és jelentősebb vallási közösségek a XX. század második felében saját kereteik között is igyekeztek kiépíteni azokat az intézményeket, amelyek révén aktív szerepet játszhattak a számukra lényeges kérdésekben és térségekben. Mindkét vonatkozásban lényeges kérdés lett a környezetvédelem. Intézményeik mindenekelőtt hiteles és megfelelő tekintélyű politikaformáló testületek lettek, amelyek képesek voltak hosszú távú stratégiák kimunkálására és végrehajtásuk előmozdítására. Egyre több egyház alakított ki sajátos diplomáciai szervezetet is, amelyik a nemzetközi szervezetekben folytatandó tevékenységet s a kormányokkal folytatott párbeszédet hivatott előmozdítani. Sok tekintetben különbözött a többi egyháztól a Római Katolikus Egyház, amely – mint közismert – gyakorlatilag a pápaság, később a pápai állam intézményének kialakításával fektette le nemzetközi intézményrendszerének alapjait. A XX. század második felében a Szentszék, a Vatikán nemcsak sokrétű irányító, koordináló és eszmei vezető szerepet játszott az egyházban, hanem nemzetközi diplomáciai képviselői és az ENSZ-ben és más multilaterális kormányközi szervezetekben kialakított státusza lehetőséget adtak számára az államközi kapcsolatokban való részvételre is.

A nem katolikus keresztény vallások és felekezetek is kiépítettek egy sajátos szervezetet, az Egyházak Világtanácsát (EVT). Az EVT jellegét tekintve globális felekezetközi szervezet. 1948-ban Amszterdamban alapították protestáns, anglikán és keleti ortodox egyházi közösségek. Tevékenységüket egyrészt az a törekvés motiválta, hogy az új helyzetben közelebb hozzák egymáshoz a keresztény egyházakat, másrészt, hogy közös fellépésük révén bekapcsolódhassanak a nemzetközi viszonyok hálózatába¹⁰.

10 A Római Katolikus Egyház hivatalos megfigyelőkkel képviselteti magát az EVT közgyűlésein és teljes jogú tagja a Világtanács Hit és Rend Bizottságának illetve a bizottság munkacsoportjainak.

Fő feladatai között lényeges a közös politika kialakítása olyan kérdésekben, amelyek valamennyiük életében lényegesek: a közös célok megvalósításának elősegítése és az adott egyházak nemzetközi képviselete a multilaterális kormányközi szervezetekben. Az EVT jelentős szerepet játszik a misszionáriusi munkában is. A Világtanács keretében tömörült egyházaknak is vannak önálló nemzetközi szövetségeik. Ezek többségének kiépítése még a XIX. században kezdődött. A Baptista Világszövetség, a Lutheránus Világszövetség valamint a Református Világszövetség pl. maguk is lényeges nemzetközi hálózatok központjai.

Az iszlám, mint vallás nem alakított ki központi vallási szervezetet. Az Iszlám Konferencia Szervezete (IKSZ) kormányközi szervezetként alakult meg 1969-ben Marokkóban. A szervezetnek 56 tagja van. Ezek az államok elhatározták, hogy egyesíteni fogják erőfeszítéseiket és erőforrásaikat érdekeik védelmére, népeik jólétének emelésére s a világ muszlim lakossága fejlődésének biztosítására. Az IKSZ vezető szerve a Királyok, Államfők és Kormányfők Konferenciája. A szervezet az eddigiekben finanszírozta az iszlám felsőoktatási intézmények, kulturális központok és intézetek építését, az arab nyelv tanításának előmozdítását, és támogatott bizonyos emberbaráti programokat az iszlám országokban.

A zsidó vallásnak sem alakult ki központi szervezete. Izrael állam ugyan fontos tényező a zsidó vallási közösségek szemszögéből is, de nem képvisel a Szentszékhez hasonló központi intézményt. A vallási közösségek legismertebb szervezete a Zsidó Világkongresszus laza föderáció, amelyben különböző politikai és vallási irányzatok vesznek részt. A szervezetet 1930-ban hozták létre azzal a céllal, hogy felhívják a figyelmet a nácizmus és az antiszemitizmus veszélyére. Ez a feladat ma is központi helyet foglal el politikai, jogi és nevelő munkájában, azonban egyre inkább bővíti tevékenységi körét a globális jellegű témákkal, beleértve a fenntartható fejlődést is.

A buddhizmus keretében is lényegesek a különböző irányzatok oktatási és más intézményei. Környezeti témákban különösen jelentős a dalai láma szerepe, aki azonban nem meghatározó „intézmény”, de a véleményalkotásban döntő szerepet játszik.

A globális környezeti témákkal kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy a vallási közösségek állásfoglalásainak befolyásolásában jelentős tényezők a különböző egyházak kutatóintézetei is. Ezek a világfejlődés új problémáinak, tendenciáinak elemzését rendszerint a tények és folyamatok elemzése alapján és az adott vallási közösségek tanításaival, értékrendjével összevetve végzik. Gyakran járulnak hozzá lényeges környezeti problémák feltárásához, magatartási normák, politikai ajánlások megfogalmazásához is. A környezeti problémákat illetően természetesen nagyobb mértékben támaszkodnak a nemzetközi szervezetek elemzéseire is, mint más témákban. Tevékenységük különösen fontos az egyházak vezető testületeinek orientálása szemszögéből. Ez egyben alapul szolgál arra is, hogy új magatartási normákat és stratégiát dolgozzanak ki világméretű, regionális hálózatuk számára.

A különböző vallások és az egyházak társadalmi szerepe az egyes országokban mindig sok tényezőtől függött. Az adott társadalmi környezet jellege, tanításaik, doktrínáik vonzóereje, intézményeik hatékonysága és politikájuk célszerűsége voltak (és maradtak) ezek közül a legfontosabbak. Az elmúlt 10–12 évezred történelme, amely magában foglalta a nagy világvallások megszületését, elterjedését, ver-

sengését és együttélését, arról tanúskodik, hogy olyan korszakban, amelyben elsősorban a hit birodalmában tevékenykedtek, humánus tanításaik alapján bátran fogalmaztak meg és védelmeztek új eszméket és ezeket terjesztve rendszerint a türelmet és a nyitottságot hirdették, társadalmi szerepük és befolyásuk jelentős volt. Amikor a vallás integrálódott a politikai hatalommal¹¹, az egyházakat rendszerint az apologetika és a dogmatizmus jellemezte.

Hatalmuk védelmezése és kiterjesztése, a felsőbbrendűség, kizárólagosság és türelmetlenség eszméi és gyakorlata gyakran vezetett véres és kegyetlen vallásháborúkhöz. Az egyházak viszonya a társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokhoz az elmúlt két évszázad során különösen jelentős mértékben változott. A XXI. század elején az egyházak életében is óriási jelentőségűek a földünk társadalmi környezetét átalakító hatalmas transzformációk.

Témánk szempontjából érdekes és fontos kérdés ebben az összefüggésben is, hogy van-e szerepe az emberek környezettel kapcsolatos magatartásában és részvételükben különböző környezeti mozgalmakban a vallási világnézetnek vagy hovatartozásnak. E kérdés másik oldala ugyancsak jelentős: mi a világvallások, illetve egyházak viszonya a globális környezeti problémákhoz, környezetvédelmi kormányprogramokhoz, mozgalmakhoz, pl. a zöld pártokhoz és a multilaterális környezeti együttműködéshez.

Tanulmányom keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy részletesen tárgyaljam a világvallások tanításainak környezeti vonatkozásait, amelyek alapja egyrészt a hagyományos teológia, másrészt a valláspolitikai és növekvő mértékben a törekvés a modern tudományos vívmányok integrálására. Nyilvánvaló, hogy globális hatásuk miatt a világ két legjelentősebb vallási közösségének, a kereszténységnek és az iszlámnak állásfoglalásai a természeti környezetről és a környezeti politikákról különösen lényegesek. (Ezt részletesebben elemzem.) Figyelemreméltó az is, hogy a környezeti téma ösztönzi a vallások közötti együttműködést egyes államokban, főleg ott, ahol a vallási hovatartozás nem társadalmi feszültségforrás. Az USA-ban és Európában több, számos felekezet híveit magában foglaló környezetvédő szervezet szélesedett nemzetközivé. Ilyen pl. az amerikai központú, a keresztény, muszlim, buddhista, hindu és zsidó vallási közösségek vezetőit tömörítő „Green Faith”. Célja az, hogy ösztönözze, nevelje és mozgósítsa különböző vallási felekezetek követőit az együttműködésre a környezet védelmében. Néhány, részben hasonló szervezet működik Japánban, Indiában és Ausztráliában is.

A széles körű, nemzetközi együttműködést is elősegítő egyházi dokumentumok között kiemelkedő fontosságúnak tartom Ferenc pápa 2015 júniusában közzétett enciklikáját, amely a katolikus egyház eddigi legteljesebb és talán legkorszerűbb állásfoglalása a környezeti témákban. Címe „Laudato si” („Áldott légy”),¹² alcíme „A közös otthon gondozása”. A cím Assisi Szent Ferenc híres Naphimnuszának bevezető

11 Érdekesek e tekintetben a Római Club alapítójának, *Aurelio Pecceinek* elemzései, aki a hatalommal összefonódott egyházak elbürokratizálásáról, és azokról a kísértésekről beszél, amelyek ilyen helyzetekben az egyházi értelmiségieket kedvezőtlenül befolyásolták: *One hundred Pages for the Future. Reflections of the President of the Club of Rome*. Futura Publication. London, 1982. pp 24–25.

12 Encyclical letter *Laudato si of the Holy Father Francis on care for our common home*. Vatican, 2015

tő szavai.¹³ Azért is foglalkozom kiemelten Ferenc pápa környezeti témával foglalkozó enciklikájával, mert szorosan kapcsolódik az ENSZ „Fenntartható fejlődési célok” 2030-ig terjedő programjához, és mindeddig egyetlen vallási közösség vagy egyházi szervezet sem dolgozott ki és tett közzé ehhez hasonló dokumentumot, amely integrálja a téma teológiai, erkölcsi, társadalmi, gazdasági és tudományos vonatkozásait.

Az enciklikát az ENSZ főtitkára a Világszervezet szemszögéből globális vonatkozásban is különösen nagy jelentőségűnek tekintette, mert a szakmai, gazdasági és társadalmi vonatkozásai nemcsak integrálták a különböző nemzetközi szervezetek leglényegesebb javaslatait, hanem ezeket az emberiség általános erkölcsi felelősségére építették.

A „Laudato si” tudományos bázisának kialakításában a világ jelentős társadalomtudósai és természettudósai is szerepet játszottak.

A „Laudato si” enciklika korszerűsége, a természettudományok és a társadalomtudományok új vívmányainak integrálása, a bonyolult politikai és gazdasági folyamatok kölcsönhatásainak kezelése, a világ alapvető gondjainak, a jövő veszélyeinek, lehetőségeinek és feladatainak felvázolása természetesen elsősorban a katolikus egyház számára jelent útmutatást olyan vallásfilozófiai témákban is, mint a teremtés, a fejlődés, az ember és a természet viszonyának, vagy az emberiség felelősségének bonyolult kérdései. Kezet nyújt azonban Ferenc pápa mindazoknak, akik az emberiség jövőjéért aggódva keresik a kiutat a XXI. század válságokkal terhelt világában. Túlmegy e munka keretein az enciklikában kifejtettek elemzése. Szükségesnek tartottam azonban néhány, elsősorban társadalmi vonatkozású megállapítását idézni. (A számok az enciklika adott pontjait jelentik. A szöveget angolból fordítottam.)

„48. Az emberi környezet és a természeti környezet együtt romlanak; nem tudunk megfelelően harcolni a környezet romlása ellen, ha nem kezeljük az emberi és társadalmi romlás okait. A környezeti és társadalmi romlás a bolygó legszegényebb embereit sújtja. A jelenlegi egyensúlyhiány hatása látható a sok szegény korai halálából, az erőforrások hiánya által lánggra lobbantott konfliktusokból és nagyszámú olyan problémából, amelyek nem kellő mértékben szerepelnek a globális témák napirendjén.”

„53. Ez a helyzet vezetett föld testvérünknek és a világ minden más magára hagyottjának jajkiáltásához, kéréséhez, hogy más utat válasszunk. Soha sem sértettük annyira és nem kezeltük olyan rosszul közös otthonunkat, mint az elmúlt kétszáz évben. Az igazság az, hogy még mindig hiányzik a kultúra a szembenézéshez a válsággal. Hiányzik a vezetés, amely az új utat kijelölné és képes lenne a jelen szükségleteit úgy kielégíteni, hogy mindenkire tekintettel legyen, és ne legyenek előítéletei a jövő nemzedékekkel kapcsolatban. Elengedhetlenné vált olyan jogi keretek kialakítása, amelyek világos határokat tudnak szabni a környezeti rend-

13 Ezek voltak Assisi Szent Ferenc ismert Naphimnuszának bevezető szavai: Áldott légy Uram s minden alkotásod, Legfőképpen urunk-bátyánk a nap, Aki a nappalt adja és aki ránk deríti a Te világosságodat! És szép ő és sugárzó, nagy ragyogással ékes a Te képed, Fölséges. Áldjon, Uram, Téged hold nénénk és minden csillaga az égnek! Őket az égen alkotta kezed fényesnek, drága szépnek! Áldjon, Uram, Tégedet szél öcsénk, levegő, felhő, jó és rút idő.

szer védelmére, máskülönben az új a technikai gazdasági paradigmán alapuló hatalmi struktúrák nemcsak politikánkat, hanem szabadságunkat és eszméinket is uralni fogják.”

„63. Tekintettel a környezeti válság és nagyszámú következményeinek bonyolultságára, realizálnunk kell, hogy a megoldások nem alakulnak ki a realitások egy módon való tolmácsolásából és átalakításából. Tiszteletben kell tartani a különböző népek változatos kulturális gazdagságát, művészetüket, irodalmukat, belső életüket és lelki világukat. Ha valóban arra törekszünk, hogy olyan ökológiát alakítsunk ki, amely képes az általunk okozott károkat meggyógyítani, egyetlen tudományág sem hagyható ki és ez magában foglalja a vallást is. Az Egyház társadalmi tanítása ilyen szintézis a társadalmi kérdéseket illetően; ezt kell gazdagítani az új kihívások figyelembevételével.”

„67. Nem vagyunk Isten. A föld itt volt előttünk is és nekünk adatott. Ez megengedi, hogy válaszoljunk a teremtéssel kapcsolatos zsidó-keresztény felfogás elleni vádra, miszerint az embernek adott föld feletti „uralom” a természet korlátlan kizsákmányolására ösztönzött. Ez nem a Biblia helyes tolmácsolása... Minden közösség kiaknázhathatja a földet létfenntartásához szükségesen, de kötelessége megvédeni a földet, hogy biztosítsa gyümölcseit a jövő nemzedékek számára.”

„93. Hívók vagy nem hívők, egyetértünk abban, hogy a föld lényegében közös örökség, amelynek gyümölcsei mindenkinek hasznát hivatottak szolgálni... A magántulajdon alárendelése a közös javak általános rendeltetésének és ily módon mindannyiunk használati joga a legfőbb elve az egész erkölcsi és társadalmi rendnek... A keresztény hagyományok sohasem ismerték el abszolútnak és sérthetetlennek a magántulajdonhoz való jogot és hangsúlyozták a magántulajdon minden formájának társadalmi célját...”

„161. Jóslatok az utolsó ítéletről nem kezelhetők többé iróniával vagy elutasítással. Lehetséges, hogy hulladékot, sivatagot és szemetet hagyunk a következő nemzedékekre. A fogyasztás, a hulladék és a környezeti változások méretei olyannyira igénybe vették a bolygó kapacitását, hogy ez nem fenntartható s csak katasztrófákhoz vezethet, olyanokhoz, mint amelyek már ma is előfordulnak a világ különböző területein.”

Az enciklika számos gyakorlati feladatot is megfogalmazott, amelyek ugyancsak hasonlóak a Rio+20 ajánlásaihoz. Figyelemreméltó és sok tekintetben figyelmeztető volt Ferenc pápa felszólalása az ENSZ 70. közgyűlésén a jövőt illetően is. A pápa – messze túl az említett enciklika pontjain – részletesen foglalkozott a világ döntő problémáival s meghatározó fontosságúnak tartotta az államok közös felelősségét és elkötelezettségét a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében.

8. AZ ÁLLAMOK ÉS A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK SZEREPE

A fenntartható fejlődés globális jövőjének biztosításában döntő fontosságú szerepe van az állami szintű kormányzásnak, tekintettel arra, hogy a problémák megelőzhetősége, keletkezése és kezelése valamilyen területhez kapcsolódik. Államok hozták létre és működtetik a regionális és globális nemzetközi szervezeteket is, amelyek a globális kormányzás legfelsőbb szintét alkotják.

A fenntartható társadalmi és környezeti kormányzás állami szintje lényegében magában foglalja az államok intézményrendszerének szinte minden területét. Főbb dimenziói, amelyeket a következőkben vizsgálók, ugyancsak számos fontos témakört fognak át a különböző államokban. A nemzeti környezeti kormányzás jogi vonatkozásai, a környezeti törvények, rendszabályok, a gyakorlat során született, de a kormányzat által is elfogadott magatartási normák jelentik az általános kereteket. Döntő szerepük van a környezeti stratégiát kialakító politikai és szakmai testületeknek és a célokat megvalósítani képes központi és helyi szervezeteknek, amelyek a természeti környezet védelmével, a különböző környezeti károk megelőzésével, a bekövetkezett problémák okainak feltárásával és lehetséges elhárításával foglalkoznak. Ezekhez kapcsolódnak a szükséges eszközöket előteremtő kormányzati szervek. Feladataik között nemcsak a pénzforrások biztosítása lényeges, hanem a népesség „környezettudatának” kialakítását és fejlesztését célzó környezeti oktatás, az ország természeti erőforrásainak védelme és racionális felhasználásának elősegítése, a nemzeti környezetvédelmi képességek fejlesztése is.

A nemzetközi környezeti kormányzás intézményrendszere a multilaterális együttműködés hálózata. Lényegét tekintve közös, intézményesített eszközrendszer a különböző együttműködési (globális vagy regionális) rezsimek irányítására és az együttműködés szervezésére. Ilyen rezsimek például a világkereskedelem, a nemzetközi tőkeforgalom és pénzügyek, a telekommunikáció, a tengerek és óceánok közös menedzsmentje, a föld atmoszférájának védelme, a világélelmezés és az élelmezési biztonság stb. Ezeknek a rezsimeknek a közös kezelésében nemcsak az IMF, a Világbank vagy a Világkereskedelmi Szervezet vesz részt, hanem az ENSZ szakosított szervei is, a mezőgazdasági és élelmiszertermeléstől a nemzetközi munkaügyi problémáig, a tengerek és óceánok közös hasznosításától a világűr békés célokat szolgáló kutatásáig, a postaügytől a szellemi tulajdon védelméig. Központi helyet foglal el ebben a hálózatban a környezeti együttműködés, amelyik egyrészt önálló terület, másrészt szinte valamennyi más együttműködési rendszerrel kapcsolatos.

A XXI. században a globális kormányzás központi szervezete, az ENSZ a legjelentősebb fórum a civil szervezetek, a vallási közösségek és az államok együttműködése számára is. A környezeti kormányzás eszközei között különösen fontos szerepet játszanak az ENSZ keretében szervezett és gyakran új egyezményeket eredményező globális, nemzetközi környezeti konferenciák, amelyek a környezeti témákban is sajátos hidat alkotnak a társadalmi szervezetek, egyházak, tudományos és vállalati csoportok és az államok között. A közelmúltban különösen jelentős fórumok voltak a 2012-ben lezajlott Rio+20, és ezt követően 2015 szeptemberében az ENSZ hetvenedik közgyűlése keretében szervezett globális csúcskonferencia a fenntartható fejlődés céljairól. A Rio+20 fogadta el a „Kívánatos jövő” (The Future we want) című távlati programot, integrálva a fenntarthatósággal, a zöld fejlődés előmozdításával és a szegénység felszámolásával kapcsolatos feladatokat. Több vonatkozásban is háttérül szolgált a következő tizenöt évre szóló „Fenntartható fejlődési célok” megalkotásához, egyebek között pl. abban, hogy a zöld gazdaság fejlesztésének feladataival kapcsolatban a hangsúlyt a nemzeti programokra helyezte, amelyeknek szintjén konkrétan határozhatók meg a célok és a feladatok, s könnyebben értékelhetők az eredmények. 2015-ben a speciális környezeti témákkal foglalkozó világkonferenciák között a párizsi klímakonferencia volt a legjelentősebb. Ez egyrészt betetőzése

volt az 1972-ben Stockholmban kezdődött világkonferenciák sorozatának, másrészt egy új szakasz kezdetét is jelentette. Ez volt a huszonegyedik klímakonferencia az 1992-ben elkezdődött tárgyalások sorozatában, és itt került sor a bolygó és az emberiség jövője szempontjából eddigiekben talán legdöntőbb megállapodásokra az államok képviselői között a globális klímaváltozásokról.

A párizsi konferencia nemcsak a világ államainak azon képességét és készségét tükrözte, hogy olyan kérdésekben, amelyek veszélyes következményeivel kapcsolatban a tudósok túlnyomó többsége, a közvélemény és az államok vezetőinek igen széles köre közös véleményen van, végül is pozitív döntés születhet. Világossá tette azt is, hogy a kormányok képviselői, az üzleti világ, a civil szervezetek, az egyházak és a multilaterális államközi szervezetek aktív résztvevői lehetnek a globális kormányzásnak. Ha nem is mérföldkőnek, de fontos útjelzőnek tartom a párizsi klímakonferenciát a harmadik évezred világának formálódásában. A közös elkötelezettség azonban még nem jelenti a végrehajtást, mint ezt az 1997-es és a különösen jelentősnek tartott 2020-ban lejáró kiotói egyezmény „sorsa” is bizonyította. A tényleges és nehéz feladatok Párizs után kezdődnek.